

ЗАШТИТА РАНОХРИШЋАНСКЕ ГРОБНИЦЕ СА ФРЕСКАМА У НИШУ

Испод највећег дела насеља Јагодин-Мале у Нишу све до фабрике „Ратка Павловића“ и манастира Пантелеја иазила се ранохришћанска некропола. Досада су откопане многобројне гробнице и приликом сваког грађења наилази се на њих.¹ Неке се налазе у двориштима, неке у подрумима нових зграда, а многе су уништене приликом изградње насеља. Већином су истог облика и приближне величине: правоугаоне са дужом страном од око 3,0 м. и краћом око 2,5 м. Зидане су опеком и засведене полуобличастим сводом. Досада су у њима налажени већином оловни саркофази, а остаци фресака сачували су се само у једној, у дворишту фабрике „Ратка Павловића“.

Најзначајнија међу њима пронађена је случајно 10 марта 1953 године у дворишту дома средњошколске омладине у Јагодин-Мали.² У овој гробници сачували су се знатни остаци фресака, које се датирају у другу половину IV века.

Гробница је облика и величине као и раније пронађених: правоугаоне основе са дужом страном 2,63 м. и краћом 2,33 м. Засведена је полуобличастим сводом. Висина гробнице од темена свода до пода је 1,78 м. Улаз у гробницу налазио се на источној страни, а на западној је једна мала ниша (сл. 1). Теме свода

гробнице је 1,0 м. испод површине земље. Унутрашњост је подељена са три зидане преграде на четири дела. Висина преградних зидова је 0,65 м. а дебљина 15—18 см. Улаз гробнице био је покривен великом каменом плочом; другом каменом плочом, која је била вертикално постављена, улаз је затворен. Испред улаза налазила су се три степеника.

Унутрашња површина зидова била је покривена фреско-живописом; на вертикалним површинама и доњем делу свода живопис се врло добро очувао, док је на самој своду сасвим пропао под утицајем влаге и жилица биљака, које су продрле кроз свод.

Живопис је овако распоређен :

На источном и западном зиду налазе се по две људске фигуре; то су старији људи са брадама и у античким хаљинама. По једна фигура је распоређена лево и десно од врата (на источној страни), односно нише (на западној страни). Један од њих на источној страни држи у руци свитак. Поред сваког је по једно дрво, а између њих је Христов монограм.

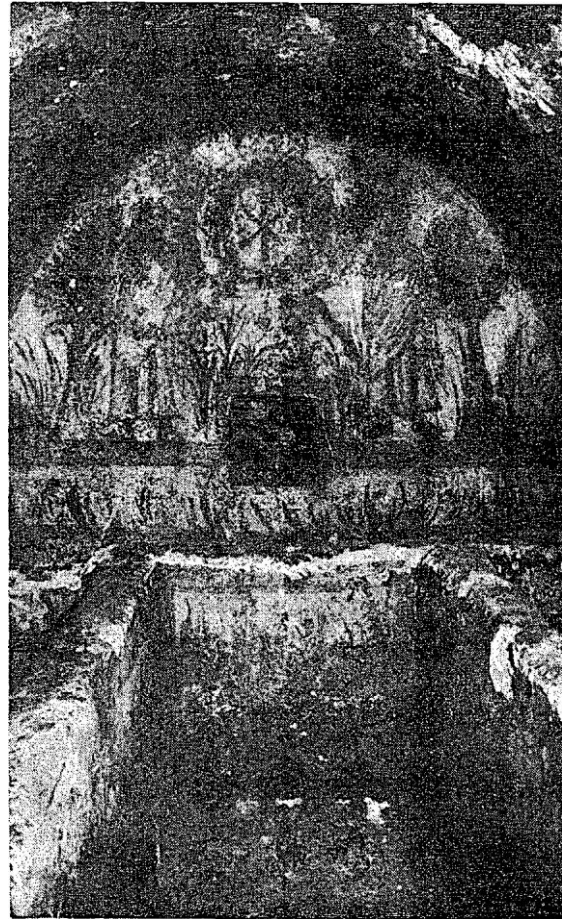
На супротним зидовима — северном и јужном — по дужини налази се ограда и као завршетак на стубовима ограде су бисте младих лица. Изнад ових ограда су слободне ком-

позиције разнога зеленила; углавном развијена лоза са које виси грозђе, које кљуцају птице.

Живопис је дат линеарно, без сенчења, у једном тону и на белој основи. Боје су једноставне: зелена, жута, црвена, тамно-плава. Слој фрескомалтера је доста танак. Техника рада а и мотиви су потпуно исти са онима из гробнице у дворишту фабрике „Ратка Павловића“, само што се у овој другој сачувало много мање и живопис је упрошћен — без људских фигура.

Заштита ове гробнице претстављала је један специфичан и донекле нов проблем у нашој пракси, Она се налазила скоро петнаест векова у једној стално влажној средини. Зидови и свод су се одлично сачували и није им била потребна никаква заштита. После толико векова фреске су дошле први пут у непосредан додир са ваздухом када је свод гробнице случајно пробијен. У то време фреске су биле потпуно влажне и преко њих се сливала у танким млазевима вода, коју су црпле жилице биљака са свода. На неким местима влажан малтер могао се прстом размазивати. Да би ове фреске биле приступачне, било је потребно отворити гробницу, а тиме се и фреске доводиле у стални контакт са спољним ваздухом! Њихово стање се битно мења, јер се проценат влаге губи и оне се исушују. Нагли губитак влаге могао би да има за последицу распадање фреско-малтера, а са тиме и пропаст фресака, јер је везивно својство малтера у сталној влази ослабило.

На тражење музеја у Нишу израђен је 1953 год. пројекат на бази овога гледишта. Пројектом је предвиђена једна мала стилска кућица изван гробнице, из које се степеништем у њу силази. Изнад свода гробнице остављен је слој земље око

Сл. 1. — Западна страна гробнице

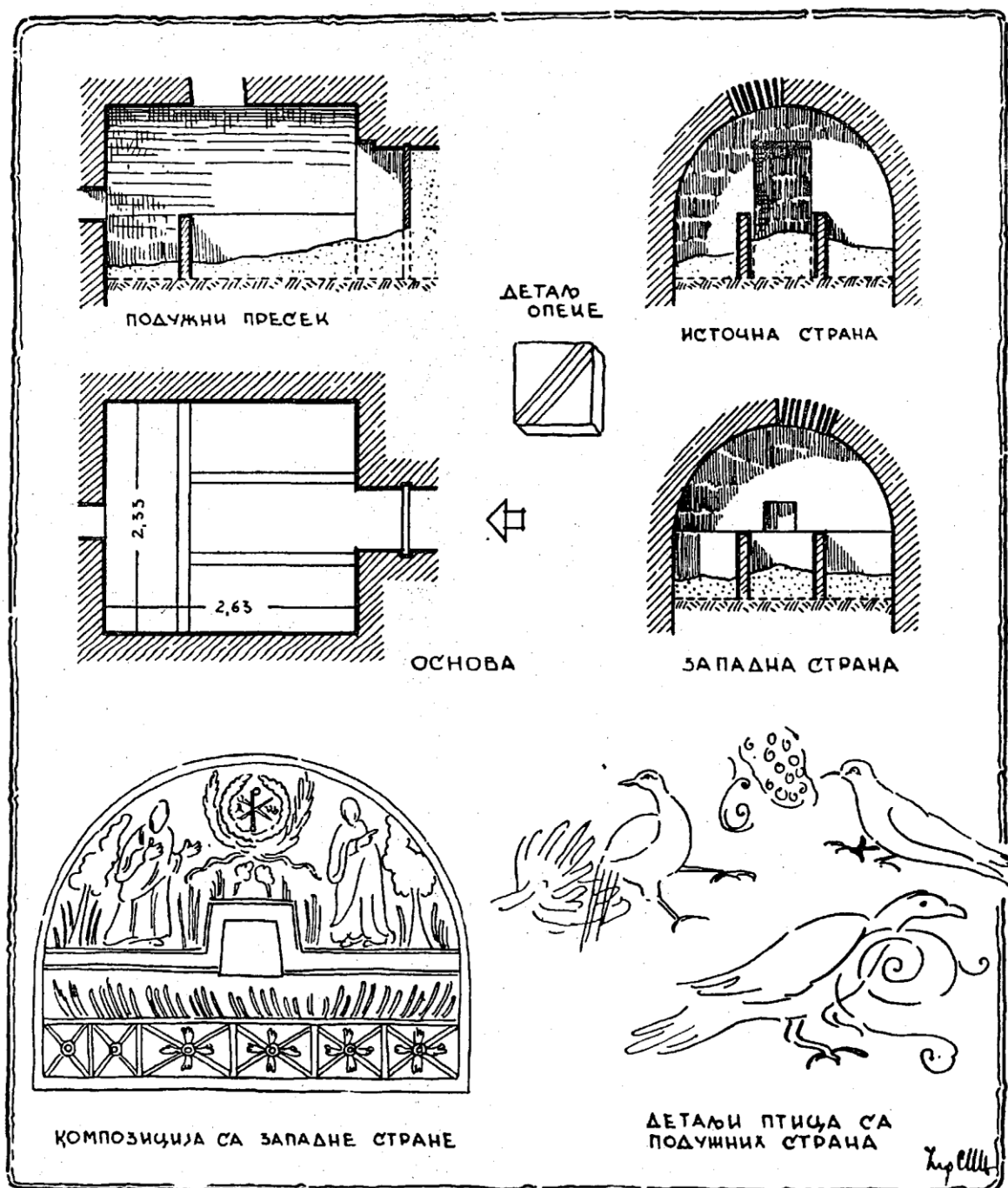
0,50 м. и преко њега у виду двоводног кровиха пројектована је изолација од два слоја терпапира са 15 мм. битумена. Ивице ове изолације прелазе за по један метар зидове гробнице са сваке стране.

На овај начин био је заштићен улаз и продирање растиња и воде непосредно у гробницу; велика вода је одведена даље и од вертикалних зидова, или је остављена могућност да влага путем капиларности преко земље и даље буде у додиру са зидовима, те да стање фресака остане што више непромењено.

Отварању гробнице и њеној заштити приступило се тек у лето 1954 год. Нажалост овај заводски пројекат није овако изведен, већ га је инвеститор потпуно изменио. Горња

површина гробнице заливена је цементним малтером у слоју од 5 см.; свуда око бочних зидова израђени су вертикални изолациони зидови, а изнад ње изливена је бетонска плоча. Ова три изведена посла битно мењају гледиште, по коме је израђен пројекат. Док се са пројектом хтело

да се што мање утиче на промену стања фресака, које се већ самим отварањем гробнице мења, дотле се овим изведеним радовима иде за брзим исушењем фресака, што у себи носи извесне опасности по фреске.³ Осим ових битних измена извршен је и низ других у употреби

Сл. 2. — Основа и детаљи византиске гробнице у Нишу

материјала и обради прилазне кућице, тако да је и тај други део пројекта потпуно упропашћен. Израда некакве примитивне орнаментике од малтера, извлачење калкана изнад крова, профили венаца и њихово малтерисање, облагање тавањача, постављање фењера итд. све су радови који нису били предвиђени; а они који су били предвиђени, нису изведени.⁴

Какве све последице из оваквог рада могу да проистекну засада се још не може предвидети. Уколико су бетонски радови солидније изведени, утолико постоји већа опасност за фреске, јер ће сушење бити интензивније.

Арх. С. М. Ненадовић

Марта 1956 год.

Београд

Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, упознавши се са проблемима ранохришћанске гробнице у Нишу, поверио је израду техничког елабо-

рата за конзервацију овог споменика својем члану арх. Слободану Ненадовићу и с њим заједно претресао све принципијелне ставове. Израђени елаборат подвргао је анализи и, коначно, одобрио извођење радова по њему.

Завод је потом настојао да нађе инвеститора. Било је природно да то буде Градски нар. одбор Ниша, како то предвиђа и закон. Поеле многих преговора и преписке ГНО Ниша најзад је пристао да у посао уђе са 500.000.— динара. Другу половину цене коштања, тачно 526.489.— динара, уложио је Завод од својих средстава, само да би се благовремено овај јединствени споменик спасао пропадања, пред које су га ставили нови услови живота. Посао је поверен градском предузећу „Ниш“. Радови су имали отпочети 15 маја 1954, а завршити се најдаље до 15 јула исте године. Овај посао је један од малобројних које је Завод поверавао предузећима и установама, јер је обично изводио радове сам са својим снагама. Што је овде учињен изузетак, разлог је тај што је посао имао да води Музеј у Нишу, чији објекат ова гробница и јест.

Приликом споразумевања са Народним музејом у Нишу, рад смо условили обавезом : да се извођач стриктно придржава пројекта, а нишки музеј да нас редовно обавештава о току радова; надзор је имао да води архитекта Завода, који би у Ниш долазио на позив Музеја — кад год буде било потребно. Тако је Завод писао Музеју 10 априла 1954: „Обавестите нас о датуму отпочињања радова тј. копању темеља, како би наш архитекта тога дана дошао у Ниш и повукао трасу, и још једном усмено дао упутства извођачу“; 18 маја исте године: „Изволите нас уредно обавештавати

1.— У дворишту фабрике „Ратка Павловића“ налазе се две гробнице; у једној су се сачували и остаци фресака. Кроз њу је проведена канализациона цев, те је јаче оштећена. У дворишту Спасе Првуловића у Чегарској улици нађена је гробница и у њој један оловни саркофаг. У Пантелејској улици гробница се налази у подруму једне зграде. У истој улици налазе се гробнице у двориштима кућа Мандића и браће Жикића.

2.— Питомци овог интерната копали су руну за стубове својих гимнастичких справа па су том приликом наишли на свод гробнице и не знајући шта је, пробали га. О налазу је извештен Музеј у Нишу, који је одмах обавестио Завод и затражио је од њега стручну и материјалну помоћ за заштиту гробнице.

3.— Музеј у Нишу је без знања Завода, који је пројекат прегледао и одобрио и пројектанта арх. С. М. Ненадовића, пројекат потпуно изменио и у суштини и у детаљу.

4.— Да би све ово извео на своју руку музеј у Нишу ме је позвао као одређеног надзорног инжењера од стране Завода само приликом обележавања места за зграду и откопавања улаза у гробницу. За све друге радове Завод је сазнао тек када је поднео последњу, окончану ситуацију, којом је музеј тражио да му се одобри за вишкове радова 203.280 динара.

о стању радова на рестаурацији гробнице" . . . Завод је, међутим, био обавештен само о дану отпочињања радова, када је послао у Ниш пројектанта, који је од стране Завода поновио још једном, овога пута усмено на самом радилишту, упутства и Управи музеја и извођачу како да се посао изведе. Та упутства су потом и писмено формулисана, и достављена Музеју у Нишу и предузећу „Ниш“ 10 јуна 1954 године. Од тога часа престало је свако обавештавање. Музеј у Нишу и грађевинско предузеће нису сматрали да им је више потребан ни пројектант ни надзорни архитект.

Завод је стављен пред свршен чин обрачунском ситуацијом од 13 септембра 1954 г. Из ње смо констатовали да су радови поскупели за 203.088 динара, а кад смо анализирали изведени посао сазнали смо, тек из те обрачунске ситуације, да је изведен низ радњи које нису биле

предвиђене. На наш захтев за објашњење, Управник Музеја у Нишу одговорио је 16 септембра : „Извршени посао биће ремек дело, како за Ниш тако и за тај Завод“ . . . Нажалост, када смо се ближе упознали са овим „ремек делом“ остало је само да се запита: с ким се нешто може радити ван сопствених снага? Заводу су после тога остале две могућности: да поведе судски поступак противу предузимача и Музеја у Нишу са захтевом да се изграђени објекат поруши и нов изведе по пројекту, или да прати промену утицаја на фреске па да им изналази нове начине помоћи и сузбијања разорног дејства. Завод се одлучио за ово друго, јер би рушење бетонске капе и зидова новоградње озбиљно угрозило старе делове гробнице а нарочито фреске.

Директор Завода

М. Панић-Суреп

LES TRAVAUX DE PROTECTION D'UN CAVEAU PALEO-CHRETIEN COMPORTANT DES FRESQUES A NIŠ

La plus grande partie de raggglomération Jagodin-Mala près de Niš s'étend sur une nécropole paléo-chrétienné. Jusqu'à présent on y a dégagé plusieurs caveaux,, dont le plus important a été découvert en 1953. Les fresques qui recouvraient les parois verticales de ce caveau se sont fort bien conservées^ tandis que celles recouvrant la voûte sont fort abimées. Les murs Ouest et Est comportent chacun deux figures revêtues d'habits antiques et séparées par le monogramme du Christ. Autour d'elles on a peint des arbres et de la verdure. Dans les compositions représentées sur les deux autres murs on a des

jardins. Ce caveau semble remonter à la deuxième moitié du IV⁰ siècle.

Les fresques de ce caveau étaient à l'humidité lorsqu'on les a découvertes. Afin de les rendre accessible tout en les sauvant de la ruine,, on avait ellaboré un projet qui ne prévoyait que la protection des fresques contre de trop grandes infiltrations leur permettant ainsi de rester dans une certaine humidité. De cette façon on aurait pu empêcher que les fresques ne sèchent trop rapidement. Cependant la protection de ce monument n'a pas été réalisée selon ce projet., lequel a été complété par des mesures qui voulaient un séchage rapide des fresques, si bien que celles-ci courent de grandes dangers.